АНДРІЄНКО Т. П.
Київський міжнародний університет

СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФІЧНИХ КОНЦЕПТІВ І СЦЕНАРІЇВ У ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Досліджується роль стратегій очуження й одомашнення у перекладі когнітивних реалій – культурно-специфічних концептів і сценаріїв, виявляється потенціал кожної із стратегій у відтворенні змісту і форми тексту художнього дискурсу.
Ключові слова: культурно-специфічний концепт, сценарій, очуження, одомашнення, переклад художнього дискурсу.

Исследуется роль стратегий форенизации и доместикации в переводе когнитивных реалий – культурно-специфических концептов и сценариев, определяется потенциал каждой из стратегий в передаче содержания и формы художественного дискурса.
Ключевые слова: культурно-специфический концепт, сценарий, форенизация, доместикация, перевод художественного дискурса.

The role of foreignizing and domesticating strategies in the translation of culture-specific concepts and scenarios is studied, the potential of each strategy in rendering the content and form of belles-lettres is defined
Key words: culture specific concept, scenario, foreignization, domestication, literary-artistic translation.

Когнітивні реалії становлять певну проблему для розуміння тексту й відтворення в перекладі. Тоді як предметні реалії співвідносяться з конкретним денотатом, когнітивні реалії є національно-специфічними концептами й сценаріями, які найчастіше не експлікуються, хоча можуть відображатися стереотипними уявленнями про ту чи іншу мовну спільноту. Імпліцитний характер і важливість правильного розуміння й відтворення смислу когнітивних реалій зумовлює **актуальність** їх перекладознавчого дослідження.

Об'єктом дослідження є абстрактні етнокультурні концепти, що створюють національну специфіку художньої картини світу. З позицій лінгвокультурології концепт є насамперед "вербалізованим культурним смислом", природа концептуального змісту якого визначається співвідношенням його універсальних і національно-специфічних елементів [1:125]. Разом із тим, сам етнос зазвичай не усвідомлює власної самобутності, яка виявляється найчастіше через протиставлення "свій-чужий" [1:130]. Належне розуміння когнітивних

© Андрієнко Т. П.

реалій оригіналу і їхнє відтворення в перекладі, визначення способів ідентифікації, стратегій, методів і прийомів відтворення когнітивних реалій у перекладі і є **предметом** цього дослідження.

Наукова новизна дослідження, виконаного на **матеріалі** оригіналів і перекладів англомовної класичної художньої прози, полягає у визначенні ролі стратегій очуження й одомашнення у відтворенні етнокультурних смислів, обґрунтуванні правомірності перекладацьких рішень.

Визначаючи місце конкретного явища в кожній із національних картин світу, що взаємодіють у перекладі, перекладач, будучи представником свого народу, несвідомо керується саме його картиною світу, інтерпретаційними моделями, лінгвокультурними стереотипами. Ця закономірність виявляється при перекладі творів, породжених іншими культурами, як етнічно розбіжними, так і історично дистантними: "У своєму прагненні підібрати ключик до розуміння етосу інших народів дослідники часто відштовхуються від своєї власної ментальності, тобто описують його крізь призму світобачення свого народу" [1:133]; при відтворенні текстів далеких історичних епох тлумачі керуються переважно сучасними західними інференційними моделями [2: 42].

Проблеми перекладу, пов'язані з розбіжностями культур, розглядаються як надзвичайно важливі для здійснення міжкультурної комунікації. Розглядаючи переклад як відтворення смислу, перекладознавці вважають, що його підґрунтям має бути теорія значення, така, як когнітивна семантика і досліджують когнітивні структури трьох рівнів: прототипи, ідеалізовані концептуальні моделі і концептуальні метафори [2]. Базовим рівнем свідомості є рівень концептів, які є абстракціями, представленими у людській свідомості прототипами – найхарактернішими представниками свого класу. Наступним за складністю є рівень сценаріїв, що представляють події, яким на абстрактному рівні відповідають ідеалізовані когнітивні моделі (idealized cognitive models), що об'єднують процеси, концепти, асоціації з певною подією [2:44–45].

Сценарії характеризуються як когнітивні структури, що категоризують досвід людини й організують інформацію та її вивільнення з пам'яті [3:25]. Згідно з теорією релевантності Спебера-Вілсона, завдання комуніканта полягає в тому, щоб виразити повідомлення найбільш "релевантно", тобто, з огляду на пресупозиції

аудиторії, опускати те, що легко зрозуміти завдяки умовиводу, і експлікувати те, що, у разі вилучення, ускладнило б обробку інформації [4; 5].

Інший підхід обґрунтовують Л. Хьюсон і Дж. Мартін як "нове визначення перекладу" ("Redefining Translation" [6]), яке, крім мовної правильності і смислової зв'язності, когерентності, вимагає від перекладу також відтворення культурно-специфічної інформації, властивої для лінгвокультури оригіналу, культурного збагачення завдяки перекладу. Дослідники обґрунтовують дворівневу модель перекладу, у якій перший рівень є мовним і асоціюється з міжмовними парафразами, тоді як другий пов'язаний з соціокультурними аспектами. На цьому рівні увага зосереджується на взаємодії двох культур; нетотожність цих культур вимагає стратегії міжкультурної конверсії (conversion strategy), проте мета її застосування не обмежується "безперервністю комунікації" (the continuity of communication), яку, при письмовій формі комунікації, можна розуміти як когерентність тексту. Вважається, що завданням перекладача є не пошук єдиного середовища, спільного для обох культур, що може завдати шкоди їм обом, а урізноманітнення й посилення значущих контактів між культурами; не "узгодження комунікації" (communicational adjustment), а міжкультурне збагачення смислу (cross-cultural multiformulation), не просто визначення смислу, а його диверсифікація [6:28; 2:35].

Визначення очуження й одомашнення як основних стратегій перекладу, спрямованих на відтворення як мовної, так і культурної інформації, запропоноване американським теоретиком перекладу Л. Венуті. Одомашнення, на його думку, означає "етноцентричне обмеження іншомовного тексту культурними цінностями мови перекладу, перенесення автора в рідну країну", а очуження визначається як "етнодевіантний тиск на ці (культурні) цінності, щоб виявити мовну й культурну відмінність іншомовного тексту, ніби відправляючи читача за кордон" [7:20].

Якщо у перекладі предметних реалій для відтворення етнокультурної специфіки достатньо відтворення лексеми-назви реалії та її семантизації, то ситуація з реаліями когнітивного рівня значно складніша: певний предмет або ситуація можуть існувати в обох культурах і мати номінацію у відповідних мовах, проте їх асоціативне поле може бути різним. Приклади подібних розбіжностей у культурі

© Андрієнко Т. П.

Австралії та Великої Британії наводить Х. М. Беркещук: так, в австралійській англійській культурно-специфічне поняття "*Bush*" означає не певний вид рослини, а внутрішні райони континенту і асоціюється не із зеленим, а з червоним кольором, а також має асоціації з традиційним способом життя та героїчною історією, з одного боку, а з другого – з відсталістю, нерозвиненістю, відсутністю цивілізації [8:150–153]. Відмінність географічних умов відображається і на рівні когнітивних сценаріїв: фраза "*the birds fly south in the winter*" викликає подив у австралійських дітей, а ознаками Різдва є спека, лісові пожежі, що викликає емоції горя і смутку [8:159–160]. Ці дані свідчать, що навіть різні національні варіанти однієї мови можуть істотно відрізнятися тими когнітивними сутностями, які стоять за звичними значеннями слів. Наявність подібних прихованих смислів ускладнює розуміння і відтворення реалій у перекладі.

З позиції теорії сценаріїв Р. Гойла [3], відтворення культурно-специфічних когнітивних реалій потребує експлікації їх відмінностей у перекладі. Проте на практиці перекладачі не завжди експлікують те, що належить до пресупозиційного фонду ("енциклопедичних знань") читачів оригіналу, але є відсутнім або відмінним у фонових знаннях цільової аудиторії. Відсутність певних пресупозицій створює проблеми розуміння, некогерентність тексту на смисловому рівні. Саме з розбіжністю асоціативно-валоративних сфер концепту при еквівалентності денотативних значень зіштовхнувся перекладач такого фрагмента:

First Mrs. Parker would show you the double parlours. You would not dare to interrupt her description of their advantages and of the merits of the gentleman who had occupied them for eight years. Then you would manage to stammer forth the confession that you were neither a doctor nor a dentist. Mrs. Parker's manner of receiving the admission was such that you could never afterward entertain the same feeling toward your parents, who had neglected to train you up in one of the professions that fitted Mrs. Parker's parlours [9].

Вказані професії є найвище оплачуваними в США, тому згадка про них викликає в американців асоціації з великим і стабільним доходом, прагненням до найкращих умов життя, незважаючи на витрати. Очевидно, саме цей асоціативний смисл і є релевантним для розуміння наведеного фрагмента тексту. Точний еквівалентний

© Андрієнко Т. П.

переклад назв професій не викликає тих самих асоціацій, адже в Україні відповідні професії належать до найнижче оплачуваних:

Спочатку місіс Паркер показує вам квартиру з кабінетом та приймальнею. Не наважуючись перервати її, ви слухаєте, як вона описує вигоди цієї квартири і високі достоїнства джентльмена, котрий жив у ній цілих вісім років. Нарешті знаходите в собі сили і, заїкаючись, признаєтеся, що ви не лікар і не дантист. Місіс Паркер сприймає це ваше признання так, що ви назавжди перестаєте поважати своїх батьків, які не дали вам професії, відповідної до кабінету і приймальної місіс Паркер [10].

Когерентність тексту може бути забезпечена лише наявністю в цільової аудиторії фонових знань про американську дійсність. Тому стратегію перекладача слід розглядати як очуження, оскільки вона вимагає від читача додаткових когнітивних зусиль і знань цільової культури. Однак рішення перекладача є цілком виправданим, з огляду на вживання цих самих слів у подальшому контексті:

Mrs. Parker showed her the double parlours. "In this closet," she said, "one could keep a skeleton or anaesthetic or coal – "

"But I am neither a doctor nor a dentist," said Miss Leeson, with a shiver [9].

Місіс Паркер показала їй квартиру з кабінетом та приймальнею.

– У цій шафі, – казала вона, – ви можете тримати кістяк, або ліки, чи вугілля ...

– Та я ж не лікар і не дантист, – промовила міс Лісон, здригнувшись [10].

Текст когерентний на поверхневому рівні, оскільки читачеві як оригіналу, так і перекладу відомо, що лікарі вивчають будову тіла на скелеті і працюють з різними препаратами, тому фраза дівчини звучить не як реакція на ціну, а як пояснення, що в неї не може бути всіх вказаних речей. Але в оригіналі наявна характерна для О. Генрі гра слів, що надає його творам неповторної дотепності та м'якої іронії: *skeleton in the closet* в англійській мові є фразеологізмом, який означає *"сімейна таємниця" / "скелет у шафі", "дещо, що хочеться приховати" ("Every family has its skeleton in the closet / cupboard")*. Відтворення актуалізованого на поверхневому рівні значення смисловим перекладом полегшує сприйняття для іншомовної аудиторії і є одомашненням, яке, безумовно, збіднює смисл тексту і не відтворює характерну рису ідіодискурсу О. Генрі. Разом із тим,

© Андрієнко Т. П.

достатньо було б здійснити буквальний переклад компонентів фразеологізму і навести в підрядковій виносці його тлумачення, щоб культурну цінність оригіналу було збережено (як того вимагає "переосмислене" розуміння перекладу Л. Хьюсона і Дж. Мартін [6]).

Складнішими для розуміння й перекладу є національно-специфічні когнітивні сценарії або ідеалізовані когнітивні моделі. Їх розбіжність у вихідній і цільовій лінгвокультурах пов'язана з різними стереотипами поведінки, традиціями й досвідом. У наступному прикладі вживання галліцизмів в англомовному дискурсі використовується автором як сигнал належності позначуваного явища до іншої сфери життя, а контраст стилю й тривіальної тематики стає джерелом авторської іронії:

But Mr. McCaskey was no 50-cent table d'hôter. *Let cheap Bohemians consider coffee the end, if they would. Let them make that* faux pas. *He was foxier still. Finger-bowls were not beyond the compass of his experience. They were not to be had in the Pension Murphy; but their equivalent was at hand. Triumphantly he sent the granite-ware wash basin at the head of his matrimonial adversary [9].*

Перед перекладачем постає складне завдання вибору між відтворенням змісту чи форми твору, адже, крім характерної для англійської мови моделі словосполучення N + N, від галліцизму утворено контекстний оказіоналізм зі значенням діяча: *table d'hôte* – фр. *табльдот; спільний стіл –> table d'hôter –> 50-cent table d'hôter*, що свідчить про асимільованість французького запозичення в американській англійській. При наявності цього ж запозичення в українській мові, воно не настільки освоєне і залишається переважно терміном харчової індустрії, якому в розмовному мовленні відповідає національний аналог *"комплексний обід"*. Останній асоціюється не стільки з дешевизною, скільки зі швидкістю обслуговування й "стандартизованістю", неможливістю вибору. Отже, українська мова не має достатніх засобів для відтворення оказіонального словотвору від екзотизму і перекладач обирає смисловий переклад з генералізацією, передаючи загальне референційне значення й експлікуючи головний компонент переносного смислу. Так само й інший галліцизм *faux pas* відтворений в українській мові описово як "*порушення світських норм*". Разом вказані фрази створюють сценарій "етикетна поведінка за столом у ресторані", з протиставленням дорогих і дешевих ресторанів:

Але Мак-Каскі не належав до відвідувачів дешевих ресторанів. Хай злиденна богема вважає, що кава – це вже кінець обіду. Хай собі порушує світські норми. Він вчинить хитріше. Він з досвіду знав, що є ще миски для миття рук. У пансіоні Мерфі їх не було, але під рукою був чудовий замінник. Він, тріумфуючи, шпурнув миску для умивання в голову своїй дружині-супротивниці [10].

Одомашнюючи переклад, перекладач зміг передати цей контраст, що є необхідним для відтворення гумору, адже "знавець етикетної норми дорогих ресторанів" насправді не обідає, а бере участь у бійці предметами посуду. Проте одомашнення призвело до втрат особливостей мовної форми, іронії, побудованої на стилістичному контрасті й оказіональному словотворі, а також до часткової зміни характеристик авторського дискурсу.

У наведеному вище прикладі одомашнення є засобом відтворення цільового когнітивного сценарію, необхідного для правильного розуміння тексту. Ця ж стратегія може призводити і до часткової або повної зміни когнітивних сценаріїв. Частковою зміною сценарію може бути його доповнення або уточнення, як у наступному прикладі з роману В. Набокова "Лоліта", який зазнає змін у російському й українському перекладах:

We talked of the school. It had its drawbacks, and it had its virtues. "Of course, too many of the tradespeople here are Italians," said John, "but on the other hand we are still spared – " "I wish," interrupted Jean with a laugh, "Dolly and Rosaline were spending the summer together" [11].

Мы поговорили о школе. У нее были свои недостатки и свои достоинства. "Конечно, среди наших торговцев многовато итальянцев, – сказал рассудительный Джон, – но зато мы до сих пор были избавлены от жи – ". Джоана стремительно перебила его: "Как было бы хорошо, если бы наши девочки проводили это лето вместе" [12].

Ми поговорили про школу. Вона мала свої вади і свої чесноти.

– Звичайно, серед наших торгівців забагато італійців, – мовив розважливий Джон, – зате ми досі були позбавлені від жи ...

Джоана мерщій перебила його:

– Як було б добре, якби наші дівчатка відпочивали цього літа разом [13].

© Андрієнко Т. П.

У наведених перекладах одомашненням є долучення в текст частини слова, яка експлікує негативне ставлення до євреїв, добре відоме і російському, й українському народу, і тим самим характеризує етноцентричний шовінізм і лицемірство американців. Експлікація стала необхідною для розуміння цільовою аудиторією тих компонентів смислу, які читачі англомовного оригіналу могли б прочитати "між рядків", оскільки політкоректність, значно істотніше розвинена в англомовних соціумах (британському й американському) привела до евфемізації та витіснення в підтекст значної кількості позначень рас, національностей тощо.

- Можливим варіантом змін когнітивного плану є перетворення когнітивних сценаріїв. У наступному прикладі одомашнення через перетворення когнітивного сценарію спровоковане збігом мовної форми топонімів:

- *I said it <the car> was hers, I could go by bus. She said don't be silly, they would fly to Jupiter and buy a car there [11].*

Я сказал, что он <автомобиль> принадлежит ей, что я могу взять автобус. Попросила меня не говорить глупостей, они отправятся на самолете на Юпитер или Юкон и там купят машину [12].

Крім назви планети, *Jupiter* є назвою кількох міст у Флориді та Північній Каролініі, а також адміністративного округу в Мінесоті (рос. – *Джупитер*), тому читач англомовного твору, напевне, сприйме цю назву як цілком реальний топонім, пам'ятаючи, що герої збиралися вирушати до Канади, і небагатьом спаде на думку, що це слово може позначати й планету – у переносному смислі, як щось цілком недосяжне й мало реальне. Через неможливість створити гру слів на багатозначності в мові перекладу, автор-перекладач трансформує сценарій, створюючи дещо некогерентне мовлення персонажа (адже полетіти "*на самолете на Юпитер*" неможливо).

Некогерентність мовлення свідчить про такий ступінь переживань героя-оповідача, від якого він мало не втрачає глузд, а місце, куди полетять Лоліта з чоловіком, не має для нього ніякого сенсу. Отже, замість збереження топоніма з поясненням перекладач одомашнює текст заради можливості сприйняття смислу, прихованого в оригіналі, і замість сценарію неповного розуміння створює сценарій поведінки людини, що не тямить себе від горя, для якої майбутнього

© Андрієнко Т. П.

не існує. В українському перекладі цей фрагмент відтворено буквально.

Як свідчать приклади, при перекладі когнітивних реалій перекладачі надають перевагу стратегії одомашнення (смисловий та описовий переклад, додавання задля експлікації смислу), яка дозволяє відтворити основні ознаки референтної ситуації, необхідні для створення когерентного тесту та сприйняття іронії чи гумору, проте призводить до втрат особливостей мовної форми, змін стилю та неповного відтворення особливостей авторського дискурсу. Застосування стратегії очуження стимулює когнітивний пошук читача, вимагаючи від нього додаткових когнітивних зусиль.

Отже, обидві досліджувані стратегії є засобом міжкультурного збагачення через переклад, проте одомашнення зменшує суб'єктивне відчуття "чужості", полегшує сприйняття, а очуження може призвести до неповного розуміння референтної ситуації, відтвореної у тексті перекладу. Перспективою дослідження може бути поширення застосованої методики на вивчення перекладу метафорики, фразеології та інших явищ, що створюють етнокультурну специфіку оригіналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Приходько А. М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с. 2. *McElhanon K. A.* From Word to Scenario : The Influence of Linguistic Theories Upon Models of Translation / Kenneth A. McElhanon // Journal of Translation. – 2005. – Vol. 1, № 3. – P. 29–67. 3. *Hoyle R. A*. Scenarios, Discourse, and Translation : The scenario theory of Cognitive Linguistics, its relevance for analysing New Testament Greek and modern Parkari texts, and its implications for translation theory [Електронний ресурс] / Richard A. Hoyle // SIL International : SIL e-Books. – 2008. – Режим доступу до джерела : http://www.sil.org/silepubs/abstract.asp?id=50670. – 847 p. 4. *Tytler A. F.* Essay on the Principles of Translation / Alexander Fraser Tytler. – 3rd revised ed. – John Benjamins Publishing Co, 1978. – 524 p. 5. *Wilson D.* Relevance Theory / Deirdre Wilson, Dan Sperber // The Handbook of Pragmatics / eds. : L.R. Horn, G. Ward. – Oxford : Blackwell, 2004 – P. 607–632. 6. *Hewson L*. Redefining Translation. The Variational Approach. / Lance Hewson and Jacky Martin. – L. ; N.Y. : Routledge, 1991. – 272 p. 7. *Venuti L*. The translator's invisibility: A history of translation / L. Venuti. – L. ; N.Y. : Routledge, 1995. – 353 p. 8. *Беркещук Х. М*. Емотивна функція австралізмів у поетичних творах кінця XIX – початку XXI століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Христина Мирославівна Беркещук. – К., 2009. – 227 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. *Henry O.* The Four Million [Електронний ресурс] / O. Henry. – Режим доступу : www.gutenberg.net 10. *Генрі О.* Останній листок : Оповідання / О. Генрі ; пер. з англ. Ю. Іванов. – К. : Молодь, 1983. – 224 с. 11. *Nabokov V.* The annotated Lolita / V. Nabokov. – N.Y. : Vintage Books, 1991. – 460 p. 12. *Набоков В.* Лолита : [роман] / В. Набоков ; пер. с англ. автора. – М. : Известия, 1989. – 368 с. 13. *Набоков В.* Лоліта : [роман] / В. Набоков ; пер. с англ. П. Таращук. – Харків : Фоліо, 2008. – 412 с.

© Андрієнко Т. П.